

ŠTIRI RAZLIČNE MOŽNOSTI PRIHODNJEGA IZOBRAŽEVANJA V ZDA

Sternberg Robert J.

School Psychology Review; 1/1/2004

Izvleček – Članek predstavlja štiri možne bodoče usmeritve, po katerih bi izobraževalni sistemi lahko usmerjali ameriško družbo. Pri prvi usmeritvi prevladuje rutinsko pomnjenje. Druga je usmeritev v kritično razmišljanje. Tretja usmeritev zadeva učinkovito bistroumno razmišljanje. Četrta je usmeritev v razumno razmišljanje. Vsaka usmeritev temelji na predhodni. Katero naj bi naš (ameriški – op. prev.) šolski sistem osvojil?

Eden od načinov razumevanja naloge predstavitve bodočega izobraževalnega sistema v ZDA je pogled nanj kot na dolžnost napovedi. Predvideti moramo, kaj nam bo prinesla prihodnost. V veliki meri je vsaka dejavnost v tej smeri poskus napovedi. Vendar beseda napoved namiguje na določeno pasivnost glede prihodnosti, ki bi jo po mojem prepričanju morali pustiti ob strani. V veliki meri je napovedovanje izobraževanja naloga izbire. Kot narod imamo možnost izbirati svojo prihodnost. Kakšno bomo izbrali? V članku opisujem štiri (od mnogih možnih) možnosti. Vsaka temelji na predhodni in ji nekaj dodaja. Kakšno prihodnost bi si izbrali vi?

Prva vizija: ideal enciklopedije na nogah

Prva je usmeritev, s katero se soočajo mnogi otroci po svetu. Izobraževanje, v katerega so vključeni, poudarja rutinsko pomnjenje vsega, za kar vplini v družbi menijo, da je pomembno. V religioznih okoljih je to lahko biblija, koran ali kakšna druga verska knjiga. V laičnem okolju je to lahko vrsta nepovezanih dejstev o izvoznih artiklih različnih držav ali o datumih določenih dogodkov. Tako urjenje je lahko uporabno za tiste, ki gradijo svoje življenje na pričakovanjih, da bodo drugi počeli enako kot oni, ne bo pa uporabno pri razvijanju kritičnega mišljenja pri otrocih, kakršnega bodo potrebovali za prožno prilagajanje na hitro spreminjajoče se okolje.

Prvo usmeritev podpira mnogo ljudi. Pred kratkim sem prejel e-pošto od nekoga, ki načrtuje, da bo postal »najpametnejši človek na svetu«. Njegov načrt je deležen medijske pozornosti. Načrtuje, da bo prebral celotno Britansko enciklopedijo. Pa to ni povezano le z njim, naj opozorim na dejstvo, da kvizi, pa tudi nacionalna tekmovanja v črkovanju in zemljepisu merijo, kako pametni so njihovi udeleženci glede

na njihove sposobnosti, da si zapomnijo veliko število podatkov, od katerih pa je večina zunaj okvirov tekmovanja prav majhne vrednosti.

Za mnenje, da bi popolno pomnjenje vodilo v razvoj sposobnosti kritičnega mišljenja, ni nobenega posebnega razloga. Mehanično pomnjenje zahteva (glasno) ponavljanje. Kritično razmišljanje zahteva spretno analiziranje, ocenjevanje in interpretacijo. Seveda ne moremo razmišljati brez osnove za razmišljanje. Otroci ali odrasli potrebujejo osnovno znanje, na podlagi katerega razmišljajo. Med osnovnim znanjem in shrambo informacij je razlika. Vsak vir informacij ali domnevnih dejstev je lahko skladišče informacij. Nekdo si lahko zapomni nemško-angleški slovar in zna prevesti vsako besedo iz nemščine v angleščino in narobe. V tem primeru bo imel veliko skladišče informacij, vendar majhno osnovno znanje. Uporabno pa je osnovno znanje. Za lažji dostop morajo biti informacije uskladiščene na organiziran način, da jih najdemo, kadar je potrebno, in dostopne na različne načine, pa naj gre za preverjanje znanja v šoli ali pri še temeljitejšem preverjanju, ki ga pomeni življenje. Vse preveč učiteljev ali študentov oboje zamenjuje. Prepričani so, da bo že samo poznavanje nepovezane zbirke slabo povezanih dejstev pri otroku ustvarilo razvoj osnovnega znanja. Dejansko bo oblikovalo shrambo podatkov, od katerih bo večina neuporabnih. Zaključni se lahko podobno kot z izbrisanim diskom na računalniku. Podatki niso v celoti izbrisani, vendar preprosto niso dostopni in nimajo več običajno možnosti za obnavljanje. Samo računalnikarji jih lahko obnovijo, pogosto s težavo in ponavadi v razstavljeni obliki.

Marsikdo bo pomislil, da gole usmeritve kot so navedene zgoraj, ne predstavljajo vizije, kakršno imamo v mislih za otroke v ZDA. Vendar v naši državi, kakor tudi v drugih, mnogo otrok usmerjajo v to, da naredijo le malo več od obnavljanja podatkov in prepoznavanja. Rezultat tega je, da postanejo zelo dovzetni za posredovanje kognitivnih zmot. Zakaj vidimo na televiziji in drugod brezumne množice, ki skandirajo gesla, ki jih v njihova usta pogosto polagajo cinični voditelji? Zato, ker posameznikov niso nikdar usmerjali, ali pa se niso nikdar naučili, kako razmišljati kritično. Ko vidimo množice na različnih mestih, bodisi v ZDA ali

drugod, ki delujejo na osnovi svojih predsodkov in strahov in ne zmorejo preveriti osnov, na katere usmerjajo svoja čustva, ugledamo prihodnost, ki jo ta svet ima. To je prihodnost, ki je prikazana v utopičnem romanu »1984«. Lahko je bolj prizanesljiva kot svet, ki si ga je zamišljal George Orwell, vendar je ustroj sveta enak.

Keith Stanovich (2002) je z izrazom alogičnost opisal način razmišljanja, ki ga ljudje uporabljajo, kadar ne zmorejo razmišljati kritično. Ellen Langer (1997) je veliko napisala o pomanjkanju razmisleka. Lahko uporabimo različne besede z nekoliko različnimi pomeni, vendar je bistvo isto. Ljudje so lahko izobraženi, lahko so pametni, vendar še vedno lahko razmišljajo na načine, ki ne bi bili kos preiskusom dobrega kritičnega razmišljanja.

Kako vemo, kdaj se pri ljudeh kaže pomanjkanje kritičnega razmišljanja, ne glede na to, kako ga poimenujemo. Lahko uporabimo teste, kot je Cornellov test kritičnega razmišljanja (Ennis in Millman, 1985) ali Watson-Glaserjevo oceno kritičnega mišljenja (Watson in Glaser, 1952), vendar menim, da taki testi nikdar ne bodo široko uporabni, pa tudi nobene prave potrebe ni, da bi bili. Pravi preiskus je vsakodnevno življenje in ljudje, ki ne razmišljajo kritično, ga ne opravijo. Ljudje, ki ne razmišljajo kritično, se nenazadnje lahko strinjajo z vsem, kar jim njihovi politični voditelji pripravijo. Če imajo dobronamerne, pozitivne voditelje, so lahko tudi zadovoljni. Taki voditelji skušajo izboljšati stvari z ustvarjanjem pozitivnih pristopov in njihovo realizacijo. Mnogi voditelji nimajo pozitivnih načrtov. Ob pomanjkanju idej ali želje za pozitivne načrte ustvarijo negativno ozračje. Tako ravnanje običajno vključuje ustvarjanje splošnega sovražnika, okrog katerega se zbirajo njegovi pripadniki s svojim sovraštvom in željo, da sovražnik slabo konča. Star trik političnih in drugih voditeljev je, da združujejo svoje ljudi okrog sebe proti »grožnjam od zunaj« (Sternberg, 2003). To ne pomeni, da grožnje od zunaj ne obstajajo, vendar ni potrebe, da jih nekdo ustvarja. Ljudje lahko slepo sledijo brezobzirnim voditeljem. Daniel Gilbert (1991) je predstavil zanimivo razliko med tem, kar velja za kartezijsko, in Spinozovo obliko realnosti. Pri kartezijskem pogledu resnično informacijo sprejmemo, potem ko jo slišimo, ko pa slišimo lažno informacijo, jo zavrnemo. Naše misli so pripomočki za ocenjevanje, ki na tak ali drugačen način omogočajo, da razlikujemo resnično od neresničnega ali nenazadnje verodostojno od neverodostojnega. Spinozovo stališče je, da so naše misli bolj ali manj primarno pripravljene sprejeti to, kar slišimo. Za zavračanje slišane moramo vzpostaviti posebno stopnjo razmišljanja. Informacijo, ki ni resnična, moramo aktivno zavrniti, ne zadostuje le, da jo naše misli preprosto zavrnejo. Ljudje lahko slišijo nekaj, kar je neresnično ali neverjetno in so sposobni, da to zavrnejo, vendar pa tega ne uspejo zavreči, ker ne naredijo naslednjega koraka. Gilbert ugotavlja, da pri Spinozovem pogledu obstaja prevladovanje dejstev. Nezmožnost aktivnega zavračanja neverodostojne informacije temelji na pomanjkanju sposobnosti za pomnjenje vira informacije. Ljudje si veliko bolje zapomnijo, kaj so slišali, kot kje so nekaj slišali. Če takoj ne naredijo naslednjega koraka in ne ocenijo informacije kot napačne ali neveljavne, ji lahko kasneje niso sposobni slediti, ker preprosto pozabijo, kje so jo slišali.

Ali je mogoče da človekovo mišljenje misli lahko deluje na nečem, kar je videti tako pritlehno ali celo nizkotno. Popularnost oglaševanja velikih trgovin in številnih oglasov na televiziji kaže na to, da je odgovor pritrdilen. Dejansko taka popularnost nakazuje, da nekateri ljudje celo pozdravljajo tako ne-

zahtevno mišljenje, ker je videti udobno in jih ne izziva. Številni teoretiki, kot npr. Seymour Epstein (1998) pravijo, da imajo ljudje dva sistema razmišljanja – bolj kognitivno-logičnega in razumskega ter bolj povezovalno-nelogičnega in neracionalnega. Dokazi za takšno dvojno delovanje obstajajo. Pri mnogih problemih, s katerimi se soočamo v vsakodnevnom življenju, se vrnemo na povezovalni sistem. Mnogi od nas pristajajo na neumnosti oglasov, za katere oglaševalci potrošijo celo premoženje, ker privlačijo naše asociativno razmišljanje, tudi če ne vstopajo v naše razumsko razmišljanje.

Ko nas učijo, naj se zanašamo samo na svoje pomnjenje in ne na kritično mišljenje, postanemo bolj dovzetni za celo vrsto vsakodnevnih induktivnih zmot, posebno zmot glede bistvenega. Zmote glede bistva se pojavljajo takrat, kadar predpostavke o utemeljitvah nimajo nobene zveze s sklepom; kadar je sklep nepomemben glede na način razmišljanja, ki je vanj usmerjeno. Utemeljitev te vrste so navedene z latinskima izrazoma *non sequitur* (iz latinske besedne zveze, ki pomeni »ne sledi«) in *ignoratio elenchi* (»irelevantni zaključek«). Obstaja veliko oblik zmotnega razmišljanja in v tem sestavku so navedene samo nekatere od njih.

Utemeljitev ad hominem

Sklepanja po načinu ad hominem (v latinščini »glede na osebo«) skušajo diskreditirati ugotovitev tako, da napadejo njenega zagovornika, namesto razumske presoje/razlage same ugotovitve (trditve). Pretehtajte naslednje štiri različne načine utemeljevanja ad hominem.

Prvič, žaljive utemeljitve ad hominem napadajo individualne lastnosti posameznika, kot so starost, značaj, družina, spol, nacionalna pripadnost, videz, socialno-ekonomski položaj, strokovna, religiozna ali politična prepričanja. Takšne utemeljitve namigujejo, da ni nobenega razloga za to, da jemljemo posameznika resno; utemeljevanje je usmerjeno bolj proti posamezniku kot proti posameznikovemu stališču do predmeta razprave.

Drugič, temu pridružene utemeljitve / sklepi (znana tudi kot zastrupljanje dobrih utemeljitev) skušajo spodbiti utemeljitev z napadom na družbo, s katero je zagovornik utemeljitve povezan (ali vzbuditi dvom v ugled tistih, s katerimi posameznik deli določena mnenja).

Tretjič »tu quoque« (ti tudi) argumenti spodbijajo trditve z napadom na zagovornika na podlagi njegovega vprašljivega vedenja. Utemeljitev v tem primeru skuša prikazati, da je vedenje posameznika, ki zagovarja določeno trditev, hinavsko ali da izraža dvojna stališča (dvoičnost).

Četrtič, skuša se spodbijati argumentiranje poštenih interesov s stališčem, da njihove zagovornike vodi želja po tem, da bi se okoristili z določeno situacijo.

Argumenti ptičjega strašila

Argumenti ptičjega strašila skušajo zavrniti neko trditev/ ugotovitev z nadomestitvijo z manj verodostojnim (nadomestnim) stališčem in potem napadati manj verjetno trditev namesto izvirne. Zanimiv vidik tega utemeljevanja je, da lahko vsebuje dobre razloge proti slabši trditvi, vendar so ta razmišljanja neverodostojna za izvorno ugotovitev.

Utemeljitev ad baculum

Utemeljitev ad baculum (sklicevanje na moč) se opirajo na grožnje ali zastraševanje. Govorec prepričuje s silo in ne z razumskimi razlogi.

Utemeljivte ad verencundiam

Utemeljevanje ad verencundiam (sklicevanje na avtoriteto) obstaja takrat, ko sprejememo (ali zavrnemo) trditev predvsem zaradi prestiža, statusa ali spoštovanja, ki ga imamo do njenih zagovornikov (ali nasprotnikov). Vzorec napačnega sklepanja pri sklicevanju na avtoriteto je zagovarjanje, da je trditev resnična, ker jo podpira ugledna oseba X. Argument, ki se sklicuje na avtoriteto, je zmoten, kadar ugledna oseba ni primerna za to, da daje izjave. Pomembno je, da se zavedamo, da sklicevanje na ugledno osebo ni napačno, napačno je sklicevanje na avtoriteto, ki ni pristojna za določene izjave.

Utemeljevanje ad populum

Utemeljevanje ad populum (sklicevanje na priljubljenost/razširjenost) se pojavi, kadar sprejemamo zaključke izključno na osnovi mnenja, da jih kot take sprejema večina ljudi. Razmišljanje pri utemeljevanju ad populum je: »Če vsi tako razmišljajo, mora biti pravilno.« Bistvo te zmote leži v naši potrebi, da se podredimo splošnemu razmerju in sklepom.

Utemeljevanje na podlagi nevednosti, omejenosti (ignorance)

Ta zmota se pojavlja, kadar menimo, da je nekaj resnično samo zato, ker ni bilo dokazano, da je napačno, ali pa je napačno enostavno zato, ker ni bilo dokazano drugače. Poleg tega je zmota pri sklicevanju na nevednost opazna pri utemeljevanju, ko je potrebno isto trditev uporabiti za podpiranje dveh različnih sklepov (ne moremo dokazati na primer, da duhovi ne obstajajo, kot tudi ne moremo dokazati, da obstajajo; torej odsotnost tega vedenja lahko služi za utemeljevanje na obeh straneh – na tisti, ki verjame v duhove in na tisti, ki vanje ne verjame).

Seveda obstaja še mnogo drugih zmot (Sternberg, 1986). Morda je bistvo vsega v tem, da nekdo lahko veliko ve, vendar z znanjem, ki ga ima, razmišlja precej borno. Kar je morda najbolj moteče, je to, da se posameznik lahko povzpne precej visoko na državnih testih/tekmovanjih in drugih testih, pa je kljub temu precej dozveten za take in podobne zmote. Morda potrebujemo bolj razgledanega vzornika, kot je na primer nekdo, ki kritično razmišlja.

Druga vizija: ideal kritičnega misleca

Prvi ideal je omejen. Bolj prepričljiv ideal je morda ideal kritičnega misleca. Ta mislec bo manj verjetno delal opisane napake. Kritični mislec dobro rešuje probleme. Predvsem lahko problem obravnava in razstavi proces rešitve v niz korakov: odkrivanje obstoja problema, ugotovitev narave problema, miselna predstavitev problema, razporejanje miselnih in fizičnih virov za rešitev problema, ustvarjanje strategije za rešitev problema, nadziranje reševanja problema in ocenjevanje rešitve po zaključku razreševanja problema.

Cilj ni prenos teh korakov le na šolske probleme, ampak na probleme, s katerimi se srečujemo v vsakodnevnem življenju. Na primer – nekdo ima avto, ki ne deluje dobro in ga je nenehno potrebno popravljati. Kaj naj stori? Najprej se zave problema. Potem mora opredeliti problem: ali je kriva mehanična delavnica, ki slabo opravlja svoje delo pri popraviljanju avtomobila? Je avto prestar in ga je treba zamenjati? Ali je potreben nov avto ali je treba zamenjati nekatere dele? Potem ko opredelimo problem, sestavimo strategijo reševanja in tako naprej.

Posameznik je lahko zelo spreten kritični mislec, vendar so ustvarjalne in praktične sposobnosti mišljenja šibke. Moja lastna univerza, Yale, je polna študentov z najvišjimi ocenami, ki so domnevno razumni kritični misleci. Klub temu mnogi od njih ne kažejo nobenega izobilja ustvarjalnih idej ali sposobnosti vedenja, kako jih vnesti v dejansko področje znanja, ki ga imajo.

Sposobnosti, ki so vključene v ustvarjalno razmišljanje, se precej razlikujejo od tistih, ki so vključene v kritično ali analitično razmišljanje. Posameznik mora biti sposoben ustvarjati, izumiti, odkrivati, raziskovati, si predstavljati in domnevati. Študent je lahko precej dober pri pomnjenju idej drugih ljudi in celo v analiziranju teh idej. Lahko pa mu manjkajo sposobnosti pri predstavljanju udejanjanja svojih idej. Na Yaleu celo posamezni študenti z najvišjimi ocenami niso sposobni samostojno obnoviti roman ali dobre ideje. Pogosto tudi niso prožni pri prilagajanju na spremembe.

So te sposobnosti v prilagajanju mišljenja res pomembne? Lahko menimo, da v hitro spreminjajočem se svetu obstaja nekaj bolj pomembnih sposobnosti. Tempo današnjih sprememb je tako hiter, da so tisti, ki ne morejo slediti spremembam časa, obsojeni, da postanejo njegove žrtve. Prožno razmišljanje ni več prestiž; postalo je nujnost.

Če pogledamo resnično velike ljudi na kateremkoli področju, ni nujno, da so to tisti, ki so se izkazovali na testih. Pravzaprav niti ne poznamo njihovih ocen znanja. Bolj verjetno so to posamezniki, ki se razlikujejo od drugih po svoji ustvarjalni in včasih praktični dovršenosti. To so ljudje, ki so izvedli spremembe.

Subotnik s sodelavci (1993) je naredil raziskavo o visoko uspešnih posameznikih, ki so obiskovali osnovno in visoko šolo na kolidžu Hunter. Ugotovili so, da so se ti študenti izkazali bolje od povprečja v okvirih kariernih možnosti in bodočega prihodka, nekaj jih je dokazalo, da so vrhunski pri vsem, kar so počeli. Bili so dobri, vendar z nekaterimi izjemami niso bili vrhunski na svojem področju. Bili so ljudje, ki so bili spretni pri prilagajanju na sistem. Kljub temu večina niso bili posamezniki, ki zaznamujejo okolje, v katerem živijo.

Cilj ustvarjanja kritičnih mislecev je izvrsten in doseganje tega cilja bo zmanjšalo število ljudi, ki so dozvetni za kognitivne zmote, opisane predhodno. Vendar s tem tvegamo razvoj skupine kritičnih mislecev, ki nimajo izvirnosti in inovativnosti, ki je največ pripomogla k rasti ZDA in drugih držav. Zgodovinsko gledano so največji misleci z različnih področij presegli analiziranje idej drugih ljudi z razvijanjem pomembnih lastnih pobud.

Tretja vizija: učinkovito izobraženi misleci

Prihodnost učinkovito izobraženih mislecev je pomembna za osebno zadovoljstvo in nacionalne dosežke. Taki misleci imajo: a) ustvarjalne sposobnosti za ustvarjanje novih idej, b) analitične sposobnosti, da vedo, ali so ideje dobre in c) praktične sposobnosti, da vedo kako ideje udejaniti in prepričati druge v vrednost svojih idej. Kakšne so nekatere ustvarjalne odločitve, ki jih učinkovito izobraženi ljudje sprejemajo?

Preusmerjanje problema

Preusmerjanje problema pomeni, da ga obrnemo na glavo. Pogosto v življenju se posamezniki srečajo s problemom in ne vedo, kako ga rešiti. Obtičijo med štirimi stenami. Preusmerjanje problema pravzaprav pomeni osvobajanje ne-

koga iz zaprtega prostora. Ta proces je sintetični del kreativnega mišljenja. Dober primer preusmerjanja problema povzema zgodba o delavcu v eni od največjih avtomobilskih družb na področju Detroita. Izvajalec je zasedal visok položaj in je bil zadovoljen s svojim delom ter zaslužkom, ki ga je ustvarjal z delom. Vendar je preziral človeka, za katerega je delal, in zaradi tega je sklenil, da si poišče drugo zaposlitev. Šel je na agencijo za zaposlovanje, kjer so mu je zagotovili, da mu z lahkoto uredijo nove zaposlitev. Po tem razgovoru je delavec šel domov in se pogovoril s svojo ženo, ki je na tečaju, kjer je predavala predmet uporabno znanje, poučevala temo o preoblikovanju problemov (Sternberg, 1986). Delavec je ugotovil, da bi pri svojem problemu lahko uporabil to, kar je predavala njegova žena. Šel je k zaposlovalnemu agentu in mu dal ime svojega šefa. Zaposlovalni agent je našel novo delovno mesto za šefa, ki ga je šef, ne da bi vedel, za kaj gre, sprejel. Delavec je potem dobil mesto svojega bivšega šefa. Delavec se je odločil za preoblikovanje problema.

Obstaja veliko načinov, kako lahko učitelji in starši spodbujajo svoje otroke, da opredeljujejo in preoblikujejo svoje probleme in projekte. Odrasli lahko spodbujajo kreativno mišljenje otrok tako, da jim dopustijo, da izberejo svoje teme za predstavitev ter svoje načine reševanja problemov in včasih omogočijo, da si premislijo, če ugotovijo, da je bila njihova izbira napačna. Učitelji in starši naj bi otrokom dopuščali, da izberejo svoje teme na projektih, ki jih sami izvajajo, pod pogojem, da jih odrasli odobravajo. Odobravanje zagotavlja, da je področje pomembno za učenje in ima možnost, da vodi v uspešen projekt. Odrasli otrokom ne morejo vedno omogočiti izbire, vendar je možnost izbire edini način, da se otroci naučijo, kako izbirati. Resnična izbira ni odločanje med risanjem psa ali mačke, niti izbira ene države ZDA za predstavitev na razstavi projekta. Omogočanje svobode pri izbiri otrokom pomaga pri razvijanju okusa in dobre presoje, kar oboje predstavlja osnovne sestavine ustvarjalnosti. Na določeni točki vsakdo dela napake pri izbiri projekta ali pri izbiri metode za izvedbo. Učitelji in starši naj bi si zapomnili, da je pomemben del ustvarjalnosti analitični del – učenje prepoznavanja napake – in daje otrokom možnost in priložnost, da spreminjajo svoje izbire.

Ne dopuščajmo, da se kreativne ideje prodajajo same: prodajajmo jih

Vsakdo bi rad dosegel, da se njegove čudovite ustvarjalne ideje prodajajo same. Vendar se ne, kot so odkrili že Galileo, Edvard Munch, Toni Morrison, Sylvia Plath in milijoni drugih. Nasprotno, ustvarjalne ideje se ponavadi presoajo z dvomom in nezaupanjem. Tudi na njihove nosilce se gleda s sumničanjem in nezaupanjem. Ker so ljudje zadovoljni z načini svojega mišljenja in ker morda vidijo v svojem obstoječem načinu mišljenja koristi, je lahko odvratanje od njihovega trenutnega načina razmišljanja izredno težavno.

Otroci se morajo naučiti prepričevati druge ljudi o vrednosti svojih idej. Tako prodajanje je del praktičnega vidika kreativnega mišljenja. Če otroci izvajajo znanstveni projekt, je zanje dobro, da ga predstavijo in prikažejo, zakaj predstavlja pomemben prispevek. Če ustvarjajo del umetniške stvaritve, bi morali biti pripravljeni, da razložijo, zakaj mislijo, da ima vrednost. Če razvijejo načrt za novo obliko vlade, bi morali razložiti, zakaj je boljša od obstoječe. Občasno bi ljudje morali utemeljiti svoje ideje pri svojem predstojniku. Tudi svoje otroke bi morali pripraviti na podobno vrsto izkušnje.

Spoznanje, da znanje lahko pospešuje ali zavira ustvarjalnost, in ukrepanje v tej smeri

Pred nekaj leti sem obiskal zelo znanega psihologa, ki živi v tujini. Del potovanja, ki ga je načrtoval zame, je bilo povabilo na obisk lokalnega živalskega vrta. Šla sva mimo kletk z opicami primati, ki so se ukvarjali z nečim, čemur bi lahko rekli »čudno in nenaravno spolno vedenje«. Seveda sem odvrnil oči. Vendar pa moj gostitelj ni ravnal enako. Po krajšem opazovanju opic sem bil osupel, ko sem ga slišal analizirati njihovo spolno vedenje v okviru njegove teorije o inteligenci. Takrat sem spoznal, kot še večkrat za tem, kako znanje in strokovnost lahko pospešujeta ali ovirata ustvarjalnost.

Brez znanja ne moremo biti ustvarjalni. Povsem preprosto – ne moremo preseči obstoječe stopnje znanja, če ne vemo, kakšna ta stopnja je. Mnogo otrok ima ideje, ki so ustvarjalne same po sebi, vendar ne v povezavi z določenim področjem, ker so pred njimi že drugi imeli enake ideje. Tisti z večjim osnovnim znanjem so lahko ustvarjalni na načine, na katere tisti, ki se še vedno učijo osnov področja, ne morejo biti. Tisti pa, ki imajo specialno stopnjo znanja, lahko izkušajo ozko – »tunelsko« gledanje (tunnel vision), ozko razmišljanje in omejenost. Strokovnjaki lahko obtičijo v načinu razmišljanja in se z njega ne morejo več izvleči. Tako ozko gledanje se drugim »ne dogaja«. Dogaja se vsakomur, vključno z mano. Na primer, na določeni točki moje kariere je vsaka teorija, ki sem jo predlagal, izgledala kot tridelna. (Seveda so bili za to trije dobri razlogi). Na tisti točki sem bil »ujet na višini«. Učenje mora biti vseživljenjski proces, ne le proces, ki se sklene, ko človek doseže določeno mero priznanja. Ko je človek prepričan, da ve vse, kar je možno vedeti, ni verjetno, da bo še kdaj izkazal kakšno pomembnejšo ustvarjalnost. Zaključek tega je, da je proces poučevanja in učenja dvosmeren. Jaz se lahko prav tako učim od svojih študentov ali otrok, kot se oni od mene. Imam znanje, ki ga oni nimajo, oni pa imajo prožnost, ki je jaz nimam, in to še posebej zato, ker nimajo toliko znanja kot jaz. Z učenjem od naših otrok, kot tudi s poučevanjem, si odpiramo poti za ustvarjalnost, ki bi drugače ostale zaprte.

Spodbujanje otrok za odkrivanje in obvladovanje ovir

Poceni kupovanje in drago prodajanje pomeni izzivanje množice. Ljudje, ki izzivajo množico in mislijo ustvarjalno, se skoraj neogibno srečujejo z odporom. Dejstvo je, da bodo ovire obstajale. Vprašanje je, ali ima ustvarjalni mislec pogum oziroma trdnost, da ostane to, kar je. Pogosto sem razmišljal, zakaj toliko ljudi začne s svojo kariero in potem izgine z obzorja. Mislim, da poznam vsaj en razlog: prej ali slej ugotovijo, da ustvarjalnost ni vredna odpora in kaznovanja. Resnično ustvarjalni misleci plačajo visoko ceno, ker ugotovijo, da dolgoročno lahko spreminjajo stvari, vendar pogosto traja dolgo časa, preden je vrednost ustvarjalnih idej priznana in sprejeta.

Primer čakanja na priznanje idej sem doživel tudi sam. Ko sem bil zelo mlad, sem se v odgovor na slabe dosežke na inteligenčnih testih pričel zanimati za inteligenco in inteligenčno testiranje. Kot sedmošolec pri trinajstih sem se odločil, da bi bilo zanimivo narediti znanstveni projekt o inteligenci. V oddelku lokalne knjižnice za odrasle sem našel Stanford-Binetovo inteligenčno lestvico in začel deliti teste svojim prijateljem. Na žalost me je eden mojih prijateljev zatožil svoji mami, ki me je prijavila šolskim oblastem. Vodilni šolski psiholog je grozil, da bo knjigo, ki je vsebovala test, za-

žgal, če jo še kdaj prinesem v šolo. Predlagal je, naj si izberem drugo interesno področje. Če bi to storil, ne bi na področju inteligence nikdar ustvaril toliko, kolikor sem, kar mi v življenju pomeni zelo veliko in upam, da nekaj pomeni tudi svetu. Njegovo mnenje je zame predstavljalo največjo oviro, še zlasti, ker sem tedaj bil v zgodnji adolescenci. Ker pa sem premagal to oviro, sem bil sposoben narediti raziskavo o inteligenci, ki me je zelo zadovoljila.

Učitelji lahko pripravijo otroke na take vrste izkušenj z opisovanjem zaprek, s katerimi so se oni, njihovi prijatelji in dobro znane osebnosti srečevali v družbi, ko so skušali biti ustvarjalni. Drugače otroci lahko mislijo, da so edini, ki se srečujejo z ovirami. Učitelji naj bi vključevali zgodbe o ljudeh, ki niso podpirali drugih, o slabem ocenjevanju nesprejetih idej in o hladnih sprejemih tistega, za kar so menili, da so njihove najboljše ideje. Učitelji lahko otrokom pomagajo obvladovati ovire tudi tako, da jih opozorijo na številne ustvarjalne ljudi, katerih ideje so bile najprej zavrnjene, in jim pomagajo, da razvijejo notranji občutek spoštovanja ustvarjalnih dejanj. Nasveti, naj otrok ne skrbi to, kaj mislijo drugi, so prav tako koristni. Vendar je otrokom pogosto težko doseči, da ne bi bili odvisni od mnenj svojih sovrstnikov.

Ko otroci pričenjajo obvladovati ovire, bi morali biti nagrajeni za svoj trud, ne glede na to, ali so bili povsem uspešni ali ne. Učitelji in starši lahko izpostavijo vidike otrokovih uspešnih prizadevanj in vzroke uspešnosti, ter predlagajo druge načine za reševanje podobnih ovir. Razglabljanje o načinih premagovanja določene ovire v okviru razreda jih lahko usmerja k razmišljanju o različnih strategijah, ki jih ljudje lahko uporabijo za reševanje problemov. Nekatere ovire so lahko tudi v posamezniku samem, kot strah pred nastopanjem. Druge ovire so zunanje, kot npr. nizko vrednotenje posameznikovih prizadevanj. Vendar je tako notranje kot zunanje ovire treba premagati.

Spodbujanje razsodnega tveganja

Ko ustvarjalni ljudje izzovejo množico s poceni nakupovanjem in dragim prodajanjem, prevzemajo tveganje na podoben način kot ljudje, ki investirajo. Izzivanje množice pomeni, da tvegamo njeno jezo. Obstajajo ravni občutljivosti, ki nas spomnijo, kdaj izzivamo množico. Ustvarjalni ljudje se zavedajo tveganja in ustvarjajo ideje, ki jih drugi navsezadnje občudujejo in spoštujejo kot sledenje trendom. Pri prevzemanju teh tveganj ustvarjalni ljudje pogosto ravnajo napačno in izgubijo.

Sam poudarjam pomembnost zmernega tveganja, ker ne spodbujam tveganega življenja in izpostavljanja kreativnosti. Otrokom pri učenju, kako prevzemati zmerno tveganje lahko pomagamo tako, da jih odrasli spodbujamo, naj prevzamejo nekaj intelektualnih tveganj prek tečajev, aktivnosti in tega, kar sami prikazujejo odraslim kot razvoj občutka za ocenjevanje tveganja. Skoraj vsako večje odkritje ali izum spremlja nekaj tveganja. Ko je bila kinodvorana edino mesto za gledanje filmov, se je nekomu porodila ideja za domači video rekorder. Skeptiki so se spraševali, če bo sploh kdo želel gledati posnetke na malem ekranu. Druga že v začetku tvegana ideja je bil hišni računalnik. Mnogi so ugibali, kdo bo doma toliko uporabljal računalnik, da bo upravičil stroške. Take ideje, ki so bile nekoč tveganje, so zdaj del naše družbe.

Sam sem tvegala, ko sem se kot asistent odločil za preučevanje inteligence, saj ima področje inteligence manjši ugled od akademske psihologije. Ko sem bil predlagan za službovanje, sem zaznal, da moja univerza dobiva pisma, v katerih

ljudje sprašujejo, zakaj daje službo nekemu s tako obrobnegega in neuglednega področja. Poiskal sem nasvet starejšega profesorja, Wendela Garnerja, in mu razložil, da sem morda naredil napako pri imenovanju svojega dela kot področje inteligence. Seveda bi lahko delal povsem isto delo in ga imenoval področje razmišljanja ali reševanja problemov, ki sta bili področji z več ugleda. Njegov odgovor je bil, da sem prišel na Yale z željo, da bi ustvaril spremembe na področju inteligence. Ustvaril sem spremembo, vendar sem bil sedaj v skrbeh, da me lahko stane zaposlitve. Imel sem prav: tvegala sem. Podprl me je, da je samo ena stvar, ki jo lahko storim – da nadaljujem prav s tem, kar delam. Če mi izbrano področje toliko pomeni, potem moram nadaljevati, tudi če tvegam zaposlitev. Še vedno sem na univerzi, vendar se druga tveganja, ki sem jih prevzel, niso tako dobro obnesla. Ko prevzemamo tveganje, se je treba zavedati, da nekatera od njih ne bodo delovala in to je cena kreativnega dela.

Le nekaj otrok v šoli je pripravljenih tvegati, ker se naučijo, da tveganje stane. Odlični izidi testov in spričevala vzbujajo spoštovanje in odpirajo možnosti za prihodnost. Nezmožnost za to, da bi dosegli določene akademske standard, je razumljena kot pomanjkanje zmožnosti in motivacije in lahko vodi do podcenjevanja in s tem do zmanjšanih priložnosti. Zakaj tvegati s težavnimi predmeti ali izjavljati stvari, ki jih učitelji ne marajo, če to lahko pripelje do nižjih ocen ali celo do neuspeha? Učitelji lahko nenamerno spodbujajo otroke, da se naučijo le »varne igre«, ko dajejo naloge brez možnosti izbire in na vprašanja pričakujejo samo določene odgovore. Učitelji ne smejo samo spodbujati zmernega tveganja, morajo ga tudi nagraditi. Raziskovanje znotraj okvira vlaganja znanja je potrdilo podporo temu modelu (Lubart&Sternberg, 1995). Raziskovanje je vključevalo naloge, kot so: a) pisanje kratkih zgodb z uporabo nenavadnih naslovov (npr. čevlji za hobotnico); b) risanje slik z nenavadno temo (npr. Zemlja, kot jo vidi žuželka); c) izmišljanje kreativnih oglasov za dolgočasne proizvode (npr. za zapestne gumbe) in d) reševanje nenavadnih znanstvenih problemov (npr. kako bi lahko ugotovili, če je bil nekdo v zadnjem mesecu na Luni). Ta raziskava je pokazala, da je kreativnost v določeni meri povezana s specifičnim področjem in da se na neki način razlikuje od rezultatov na osnovi IQ. Praktična sestavina dodaja kreativni zmožnost, da vključi posameznikove ideje in da prepriča druge o vrednosti teh idej. Praktično sestavino znanja smo raziskovali v okviru prikritega znanja, pri katerem tisto, kar nekdo mora vedeti, ponavadi ni eksplicitno naučeno in pogosto tudi ni besedno izraženo (Sternberg in sod., 2000). Naša raziskava je pokazala, da sta praktična in akademska (analitična) inteligenca relativno različni, vendar sta obe potrebni za uspeh v službi.

Razumnost kot dodatek uspešni inteligentnosti

Uspešna inteligenca pogosto ni dovolj. Menedžerji, ko vodijo družbe kot so Enron, Global Crossing in WorldCom večinoma ne bi bili nič, če ne bi bili pametni in dobro izobraženi. Kljub temu se ne moremo izogniti občutki, da v načinu njihovega izobraževanja manjka nekaj osnovnega. Podobno sodobno izurjen terorist spodbija stereotip o slabo izobraženem neumnem kmetu, ki nima drugega dela, kot da se družijo z gibanjem in slepo sledi naročilom, pri tem pa ne kaže nobene osebne pobude. Prav nasprotno, mnogo teroristov, ki se skrivaj sprehajajo po naših ulicah, je pametnih in dobro izobraženih, in kadar načrtujejo napad, uporabijo svoje sposobnosti, da spravijo svoje načrte v pogon. Ponovno kaže,

da je bilo v osnovah njihovega izobraževanja nekaj narobe. Kaj je tisto nekaj? Prepričan sem, da v največji meri to, da študente učimo, da so inteligentni in polni znanja, ne pa kako svojo inteligentnost in znanje uporabljati. Šole morajo učiti za razumnost in ne le za dejansko obnavljanje in površinske ravni analiziranja.

Kadar šole poučujejo za razumnost, študente učijo, da ni pomembno le, kaj znaš, ampak tudi to, kako uporabljaš svoje znanje, naj si bo za pozitivne ali negativne cilje. Poučujejo, o čemer je pred kratkim govorila Busheva vlada na konferenci v Beli hiši kot o »četrtim R«: o odgovornosti (responsibility). Bistri, vendar nespametni in neodgovorni ljudje kažejo štiri značilne napake in zamete v svojem mišljenju. Prvič: kadar ljudje mislijo, da se svet vrti okrog njih, govorimo o napaki egocentrizma. Druge ljudi vidijo predvsem kot orodja za doseganje svojih ciljev, in jih izrabijo in nato uničijo, v skladu s spreminjajočimi se potrebami z egom obsedenega posameznika. Zakaj bi bistri oziroma prebrisani ljudje mislili egocentrično? Običajno so prebrisani ljudje pogosto visoko nagrajeni za svojo bistrost in izgubijo uvid v potrebe in želje drugih.

Razumnost zahteva od posameznika, da ve, kaj ve in česa ne, kot tudi, kaj je možno vedeti in kaj ne v določenem času in prostoru. Prebrisani ljudje pogosto izgubijo vpogled, česa ne vedo, kar vodi v drugo slabost.

Drugič: napaka vsevednosti izhaja iz občutka ljudi, da niso le strokovnjaki na svojem področju, temveč da so dobro obveščeni skoraj o vsem. Ob tem lahko sprejemajo odločitve s težkimi posledicami, ki temeljijo na nepopolnem znanju, vendar ga kot takega ne prepoznava.

Tretjič: napaka vsevednosti izhaja iz občutka, da če pomeni znanje moč, je vsevednost popolna moč. Ljudje, ki so na položajih moči, si lahko začnejo zamišljati, da so vsemočni. Še slabše, pozabijo na star pregovor, da moč človeka pokvari, absolutna moč pa ga pokvari popolnoma. Hkrati pa niso sposobni presoditi možnih posledic svojih dejanj zaradi naslednje slabosti.

Četrtič: napaka neranljivosti prihaja iz človekovega mnenja, da ob vsevednosti in vsezmožnosti lahko počnejo, kar jih je volja. Ker so vsevedni, so prepričani, da se lahko izmuznejo čemurkoli. Najverjetneje prepričajo sami sebe, da jih ne bodo ujeli. Tudi če jih, so prepričani, da se lahko izmuznejo brez kazni, ker so bolj pametni od tistih, ki so jih zasačili.

Če nespametni (vendar prebrisani in pogosto zelo omikani) ljudje delajo take napake, kaj naredijo pametni ljudje? Jaz opredeljujem razumnost kot prispevek inteligence in izkušenj v pridobivanje splošnega dobrega. To doseganje vključuje ravnovesje med a) znotrajosebnimi (posameznikovimi lastnimi), b) medosebnimi (do drugih ljudi) in c) zunanjimi (več kot osebnimi, npr. institucionalnimi) interesi v krajšem ali daljšem obdobju. Razumni ljudje ne gledajo le nase, ampak na vse, do katerih se čutijo odgovorne. Samoumevnost tega stališča je, da biti prebrisan ni dovolj. Pomembno je biti tudi moder, razumen.

Obstaja več razlogov, zakaj naj bi šole pri načrtovanju svojih umikov resno preučile in vključile napotke za pridobivanje sposobnosti mišljenja. Prvič, znanje ni dovolj za razumnost in prav gotovo ne zagotavlja zadovoljstva, sreče ali ravnanja, ki presega lastne interese. Modrost – razumnost je boljše sredstvo za doseganje teh ciljev. Drugič, razumnost omogoča, pri pomembnih odločitvah uporabljamo premišljene in preudarne vrednote. Pri svojih presojanjih ne moremo biti modri in hkrati nagli, brezobzirni in nemoralni. Tret-

jič, razumnost predstavlja široko pot do ustvarjanja boljšega, bolj razumnega sveta. Diktatorji, kot npr. Adolf Hitler in Josif V. Stalin so bili verjetno izobraženi. Verjetno so bili tudi dobri kritični misleci, nenazadnje takrat, ko je šlo za vzdrževanje svoje lastne moči. Vendar niso bili modri. Četrtič, študenti, ki bodo kasneje postali starši in voditelji, so vedno del večje skupnosti. Torej bodo imeli korist od učenja, kako pravilno, zdravo in pravično presojeti v imenu svojih skupnosti.

Če je prihodnost zaznamovana z nasprotovanji in nemiri, ta nestabilnost ni prisotna kar tako nekje. Prebiva v nas samih in tu ima svoj izvor. Zaradi vseh teh razlogov morajo študenti ponavljati dejstva in razmišljati kritično (in celo ustvarjalno) o vsebini in področjih, ki se jih učijo, in o njih tudi razumno razmišljati.

Razumnost je možno poučevati v kontekstu kateregakoli področja. Naša lastna zadnja raziskava, ki jo je podprla fundacija W.T. Granta, vpleta vključevanje poučevanja za modrost pri ameriški zgodovini. Študenti se učijo razmišljati razumno in še posebej razumevati stvari z različnih pogledov skozi čas in prostor. Na primer, nekoga, ki ga neka skupina ocenjuje kot »priseljence«, lahko druga obravnava kot »napadalca«. Kar ena skupina lahko oceni kot »nedvoumno danost«, druga skupina lahko zaznava kot »krajno zemlje«. Študenti se tudi naučijo, da je v sodobnem svetu mir, ali vsaj odsotnost sporov, v veliki meri odvisna od zmožnosti razumevanja, kako lahko drugi narodi in kulture vidijo probleme in njihove rešitve drugače kot mi. Ni nujno, da je cilj sprejemanje teh drugačnih pogledov ali celo obvezno doseganje neke vrste prilagajanje. Cilj je bolj v razumevanju, da razreševanje težkih življenjskih problemov od ljudi zahteva, da želijo razumeti drug drugega in doseči tako rešitev, ki bo po možnosti sprejemljiva za vse. V naši raziskavi smo primerjali študente, ki so se naučili misliti razumno, s kontrolno skupino, ki se je učila zgodovinskih snovi na običajen način.

Pot do poučevanja za razumnost je lahko zelo naporna. Prvič, utrjene izobraževalne strukture, kakršnekoli že so, se težko spreminjajo. Razumnosti se v šolah pogosto ne poučuje. Na splošno se o njej niti ne govori, še najmanj neposredno. Drugič, mnogo ljudi ne zaznava vrednosti poučevanja nečesa, kar prvenstveno ni usmerjeno v dvigovanje običajnih testnih rezultatov. Poučevanje za razumnost ni nezdržljivo z višanjem testnih izidov, vendar poučevanje za reševanje testov ni primarni cilj. Poučevanje za razumnost se približuje Bushevemu »četrtemu R« – odgovornosti bolj tesno, kot se povezuje z običajnimi »tremi R-i«, katerih cilj je preverjanje. Tretjič je modrost veliko težje razvijati od raznih dosežkov, ki jih je možno vzpostaviti in takoj za tem preveriti z izbirnimi testi, kot na primer »Katero je glavno mesto Francije?«. Končno, so ljudje, ki zaradi določenih sredstev kot so denar, visoke ocene ali vplivni starši, niso pripravljeni predati svoje moči ali se dogovoriti za vzpostavljane novih meril, po katerih se ne bi uvrščali tako ugodno. Zato enostavna pot do razumnosti ali poučevanja za modrost ne obstaja.

Razumnost nam lahko prinese svet, ki bo v zameno za sedanje stanje iskal boljšega samega sebe in pogoje za vse ljudi v njem. Na določeni stopnji imamo kot skupnost izbiro. Katere najvišje cilje želimo doseči z našim izobraževanjem? Je to samo znanje? Je to le inteligentnost? Ali je tudi razumnost – modrost? Če gre za modrost, potem moramo vključiti naše študente v precej spremenjene študije. Ni potrebno le ovrednotiti kako uporabljajo svoje odlične individualne sposobnosti, da dosegajo najboljše uspehe, temveč tudi to, kako uporabljajo svoje individualne sposobnosti za najbolj-

še dosežke drugih. Na kratko, ovrednotiti moramo razumnost. Potem se moramo spomniti, da razumnost ni le v tem, kaj mislimo, temveč predvsem, kako delujemo.

11 citiranih prispevkov je dostopnih na
<http://highbeam.com/library/doc.asp?>

Robert J. Sternberg je doktoriral na Univerzi Stanford in prejel naziv na Univerzi Yale. Je avtor številnih člankov in knjig in je trenutno predsednik Ameriškega združenja psihologov in urednik revije Sodobna psihologija (Contemporary Psychology). Bil je tudi urednik Psihološkega biltena (Psychological Bulletin). Najbolj je znan po svojih teorijah uspešne inteligence, duševnega samousmerjanja in teorije o razumnosti, jedro njegovega raziskovanja sta inteligenca in kognitivni razvoj.

Prevedla Jana Šmitek, prof. zdr. vzg.